

R E C E N Z I J A

LAUDATE DOMINUM OMNES GENTES

Gitana Vanagaitė. *Vaižganto asmuo ir kūryba: Krikščionybės ir modernybės sąveika*.
Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023. 168 p.

Suvokiant, kad 2023 Viešpaties metai buvo devyniasdešimtieji nuo to laiko, kada kanau-ninkas Juozas Tumas-Vaižgantas amžiams užmerkė akis, juos paminėti buvo būtina. Todėl pasirodžiusi Gitanos Vanagaitės monografija *Vaižganto asmuo ir kūryba: Krikščionybės ir modernybės sąveika* tapo vienu iš atminties ženklų, kuris leidžia kalbėti, kad mes nepa-mirštame ir vis dar kalbamės apie Vaižganto kūrybą, bandome ją suprasti, suvokti, kon-tekstualizuoti, padaryti sava ir artima. Tačiau, kaip dar prie gyvo rašytojo buvo kalbama, kad Vaižganto kūryba yra nepažinta, taip ir šiandien mes turime pripažinti tą patį. Kaip padaryti Vaižganto kūrybą tokią gyvą, koks kadaise buvo gyvas visur esantis rašytojas? Kaip vis mažiau skaitančią visuomenę priversti perskaityti bent svarbiausius Vaižganto kūrinius, kurie ne tik kad nepraranda aktualumo, tačiau jų permąstymas ir priėmimas turėtų būti vis svarbesnis mums, šiandien konstruojantiems naratyvus ir diskursus, žongliuojantiems simuliacijomis ir simuliakrais, žvelgiantiems į pasaulį kaip į žaidimą, mums, pavargusiems, posmodernizmo diktatūros iškankintiems žmonėms. Būtent dėl to G. Vanagaitės bandymas pažvelgti į Vaižgantą per krikščionybės ir modernybės sąveiką yra itin svarbus, kadangi atveria visai kitokias žmogaus matymo perspektyvas – gyvo ir veiklaus žmogaus, vedino tikėjimo, idėjų ir įsitikinimų. Atrodo, kad tai buvo labai senai, dar iki didžiojo nuovargio ir nuobodulio apraiškų mūsų kasdienybėje.

Paties Vaižganto pristatyti nereikia – jis daugeliui girdėtas, o kai kas net bus jį ir skaitę. O jeigu reikėtų, tai galima atlikti trumpai ir vienu sakiniu: Vaižgantas – tautos genijus, kurį privalome nuolat permąstyti ir priimti. Šiame kontekste G. Vanagaitės monografijos objek-tu pasirinkta Vaižganto asmens ir kūrybos analizė krikščionybės ir modernybės sąveikos rėmuose yra itin aktuali. Tik pažvelgus į monografijos pavadinimą, toks sprendimas atrodė labai pavojingas. Pabandyti sistemizuoti genijų, sudėlioti į dėžutes ir pasakyti, kad vienas aspektas yra modernus, o kitas ateina iš krikščionybės tradicijos, atrodė pavojinga. Tačiau jau pats pavadinimas griaua tokį požiūrį: Vaižganto krikščionybės ir modernizmo raiš-kos būdai netelpa klasifikacijos dėžutėse, išeina už jų ribų ir sąveikauja tarpusavyje. Tokia prieiga prie Vaižganto asmeninių pasirinkimų ir jo kūrybos atitiktų jo gyvenamos epochos nuostatas, kada sparčiai besikeičiantis pasaulis siūlė vis naujus požiūrius į aplinką aspektus: kitaip suprantama religija, atsiranda šiuolaikinis mokslas, keičiasi visuomenės sandara, for-muojasi modernios tautos ir t. t. Tai permainų ženklai, žymintys XIX ir XX amžiaus sandū-rą. Todėl krikščionybės, kaip tam tikro pastovumo ir tradicijos gyvybingumo, svarba buvo akivaizdi. Tuomet galima kelti klausimą: kaip dar galima ieškoti Vaižgantą atrakinančių raktų, jeigu ne per šiuos žiūros taškus?

Paradoksalu, kad pradėdama analizuoti Vaižganto asmens ir kūrybos kontūrus G. Vanagaitė dar pratarmėje konstatuoja, kad jis, kaip kunigas, yra menkai pristatomas ty-rimuose, todėl pirmoje monografijos dalyje buvo gvildinama kunigystės problema ir krikš-čioniškųjų idėjų raiška Vaižganto gyvenime ir kūryboje. Pabrėždama valingą Vaižganto

pasirinkimo svarbą, tyrinėtoja akcentuoja gilų jo tikėjimą, kuris taip pat turėjo racionalius pagrindus – tai sąmoningas pasirinkimas, kurio motyvus galima nesunkiai nuspėti. XIX a. pabaigoje Katalikų Bažnyčios kunigai galėjo tikėtis, kad jiems bus leista dirbti vakarinėse Rusijos imperijos gubernijose, tad nereikės nutolti nuo gimtųjų kraštų ir Lietuvos. Todėl sprendimas tapti kunigu buvo labai pagrįstas: jis rodo, kokia svarbi tauta Vaižganto gyvenime. Būtent viso gyvenimo veikla dirbant tautai ir Bažnyčiai buvo akivaizdžiausias šio sprendimo patvirtinimas. Vaižganto tikėjimo samprata, kurią pristato G. Vanagaitė, atrodo gyva ir gili, ja konstruojami Vaižganto įsitikinimai, kūryba ir poelgiai. Atskleidžiamas tikras, nuoširdus kunigas ir krikščionis, tokį matymą paremiant gausiomis citatomis, kur Vaižgantas pats liudija apie savo tikėjimą. Atrodo, kad vienintelis jo religinio supratimo trūkumas – neišgyventa mistinė patirtis ir pernelyg racionalus tikėjimas, tačiau tai jam netrukdo blaiviai žvelgti į savo pasirinkimą kaip į teisingą. Laiške Bronei Klimienei, kuriame Vaižgantas aprašo savo kelią į išsilavinimą ir ėjimą link kunigybės, motinos ir tėvo maldas jis nėra linkęs traktuoti kaip stebuklą, priešingai, lygindamas savo ir motinos tikėjimą, savyje neįtė tokio gilaus išgyvenimo. Todėl racionalus pasirinkimas padarė Vaižgantą labai žmogišką ir suprantamą. Gyvą.

Visgi pirmuosiuose monografijos skyriuose vienas įdomiausių G. Vanagaitės svarstymo laukų – rašytojo ir kunigo dilemos sprendimas remiantis Vaižganto ir V. Mykoliaičio-Putino biografijų duomenimis. Nekartodamas G. Vanagaitės argumentų, galėčiau teigti, kad rekonstruodama šių dviejų rašytojų psichologinius portretus, ji labai priartėjo prie atsakymo. Bandydama atskleisti meilės svarbą jų ankstyvoje vaikystėje ir santykiuose su tėvais (Vaižgantas augo mylinčioje šeimoje, o Putinas – emociškai šaltoje šeimoje) autorė pademonstravo, kad šie rašytojai skiriasi iš esmės. Tai, ką Vaižgantas aprašo „Nebylio“ įžangoje – mirusiojo nusidėjėlio pabučiavimą po išpažinties, ir yra to skirtumo koncentratas. Vaižganto atvirumas pasauliui ir ėjimas į jį su meile tokį poelgį visiškai atliepia: apaštališkas kreipinys „mylimieji“, fiksuojamas visų apaštalų laiškuose, jam buvo gyvo veikimo Bažnyčioje būdas. Daugkartinis meilės svarbos tiek kūryboje, tiek laiškuose akcentavimas Vaižgantui buvo itin būdingas. Būtent tokios meilės trūko Putinui, kad galėtų išlikti Bažnyčioje: nuėjęs į ją be noro ir pašaukimo, bėgdamas nuo karo gavo šventimus, Bažnyčios buvo išsiūstas į studijas Friburge, o grįžęs gavo vietą Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos fakultete, tačiau nevengdavo pasiskusti ir tam pačiam Vaižgantui dėl sutanos dėvėjimo ir pašaukimo problemų. Toks nenuoširdus, netgi veidmainiaujantis Putinas yra visiškai kontrastas Vaižgantui. Putino susikoncentravimas į savas problemas jį tarsi padaro svarbiausiu savo gyvenimo centru, kai viskas turi sukintis aplink jį. Vaižgantas save padovanojo Lietuvai ir Bažnyčiai. Jeigu Vaižgantą, bučiuojantį nusidėjėlį, būtų nesudėtinga įsivaizduoti – tai labai jam artima, tai tokį Putiną įsivaizduoti vargu ar įmanoma.

Aptarusi Vaižganto recepcijas mokykloje nuo pat jo įtraukimo į ugdymo programas iki mūsų dienų, G. Vanagaitė ėmėsi trijų pagrindinių rašytojo kūrinių („Pragiedruliai“, „Dėdės ir dėdienės“ ir „Nebylys“) vertinimo. „Pragiedruliai“, kaip didžiausias ir ankstyviausias iš sąrašo, buvo analizuojamas pirmasis. Čia buvo sprendžiami keli klausimai. Pirmasis iš jų – „Pragiedrulius“ žanrinės ypatybės ir galimybė atpažinti juose epopėją. Toks šio kūrinio įvardijimas yra logiškas ir belieka pridurti, kad šiam žanrui būdingas tautokūros aspektas, kuris „Pragiedruluose“ puikiai sukonstruotas – tie du modeliai, kuriuos vaizduoja Vaižgantas, nors ir skiriasi, tačiau kartu yra panašūs: tiek Gondingos, tiek Vaduvų krašte bendruomenės veikia savo terpėje, kurioje nors ir skirtingai konstruojamas miestelio ir sodžiaus gyvenimas veda į tą patį tikslą – tautos konsolidaciją ir atgimimą. Lygiai taip

pat Viktoras Hugo „Vargdieniuose“ ir Levą Tolstojų „Kare ir taikoje“ „kuria“ prancūzų ir rusų tautos, parodydami, kaip atskiri individai formuoja tautos visumą. Skirtumas nedidelis – Vaižgantui dar reikėjo perteikti ir tautos atgimimo idėją, tačiau tai netrukdo matyti jo „Pragiedrulių“ būtent šiuo aspektu. Kitas ne mažiau svarbus klausimas, kurį iškelia G. Vanagaitė – pagoniškų relikvų ir krikščionybės koegzistavimas. Pateikiami pavyzdžiai rodo egzistuojančią pagarbą gamtos objektams (žemei, ugniai), tačiau jie matomi per su-krikščionintą ritualą (gulimas kryžiumi ant žemės, ugnies peržegnojimas). Taigi tam tikri elementai buvo perimti iš pagonybės ir integruoti į kasdienes praktikas, ir tai būtų galima pavadinti liaudiškojo pamaldumo formomis, kai praktikos skiriasi nuo oficialiosios liturgijos. Deja, liaudiškasis pamaldumas, kaip tyrimų objektas, Lietuvoje dar tik atrandamas, todėl jo prieigų pasitarkimas yra ribotas. Kita vertus, galime tik spėlioti, ką Vaižgantas aprašė. Ar žemės ir ugnies garbinimas, jų įvardijimas šventais reiškia kažkokį pasakojimą, mitologemą? Klausimas labai sudėtingas, todėl Vaižgantas net nebando į jį atsakyti. Tik sufleruoja, kaip galima skaityti šiuos fragmentus. Labiausiai archaika dvelkiančiame Vaduvų krašto skyriuje „Juodžiaus kelmas“ senovės pojūtis ir pagonybės tikėjimo relikvai nesusiję su dėstomu pasakojimu. Fragmentiški žmonių išsivaizdavimai apie vietovę ir joje gyvenančių Bruzdulį tekste nevirsta išplėtotu pasakojimu. Tai veikiau išpūdzio ir jausenos užfiksavimas nei sisteminga visuma. Ir pats Bruzdulio gyvenimas persmelktas tylos – net su tėvu bendraujama ištariant vos vieną kitą žodį. Tokiomis sąlygomis pasakojimas ir negalėjo būti perduodamas. Todėl Vaižganto perteiktas vaizdas apie pagonybės ir krikščionybės koegzistavimą iš tiesų pirmiausia yra liaudiškojo pamaldumo praktika, kurioje atsispindi žmogaus ir gamtos santykis, jų glaudus ryšys ir nuolatinis buvimas šalia vienas kito.

Kaip vieną svarbiausių šios monografijos sėkmių reikėtų įvardyti „Nebylio“ analizę, kurioje, žvelgiant iš krikščioniškosios perspektyvos, atskleidžiami Vaižganto užfiksuoti kultūriniai kodai: žmogaus prigimtis ir jos silpnybės, savitvados svarba ir kiti aspektai. Kartu išryškintas naujas vaizdavimo būdas – daugialypis sąmonės vaizdinys. Vienas sėkmingiausių „Nebylio“ analizės elementų yra dviejų kunigų, vaizduojamų šioje apysakoje, svarbos užčiuopimas ir giluminė jų funkcijos analizė. Tai, jog gebėjimas suvaldyti savo aistrą, savęs pažabojimas kryptingam darbui ir pasišventimui Vaižgantui buvo itin jautri problema, pamatome iš to, kaip jis įpina į pasakojimą abu kunigus. Vienas iš jų pasakotojas, labai artimas Vaižgantui, kitas – jau žvelgiantis ir vertinantis save iš senatvės aukščio ir nueito kelio. Abu jie valingai, abu atlieka savo priedermes ir rūpinasi žmogaus amžinybe. Ir čia G. Vanagaitė yra tiksli – tai pergalės kelias, siejamas su individualiomis pastangomis.

Vardijant G. Vanagaitės monografijos privalumus, reikia paminėti ir trūkumus. Didžiausią šio darbo trūkumą žvelgčiau apysakai „Dėdės ir dėdienės“ skirtame skyriuje. Autorė korektiškai akademiškai perteikia literatūrologijos pasiekimus ir apysakos recepcijas kine bei teatre. Skyriuje plačiai pristatomos apysakos pasirodymo aplinkybės, kritika ir pačios apysakos sampratos raida, perteikimo kitomis medijų formomis problemos, tačiau pradingsta pačios G. Vanagaitės analizė. Jeigu „Pragiedrulių“ ar „Nebylio“ atveju matome autorės įvardijamas problemas, tai čia tenka po trupinėlių rankioti jos išvalgas tarp Lietuvos literatūrologų įdirbio komentarų ir į kiną bei teatrą perkeltos apysakos vertinimų. O juk metodologinėje monografijos dalyje šios apysakos kodų paieškai buvo skirta ypatinga vieta: labai taikliai buvo pastebėta, kad Mykolas Šiuškšta – autobiografinis veikėjas, kuris valingomis pastangomis kūrė savo santykį su aplinka. Vidiniu sprendimu – pasiaukoti dėl brolio ir jo šeimos – jis susikuria savo dvasios pilnatvę ir išgyvena pasitenkinimą. Tai laisvos valios aktas. Tačiau aptardama apysaką G. Vanagaitė šių idėjų analizės neišplėtoja ir aiškiai

įvardytos paralelės tarp Vaižganto biografijos ir Mykolo asmens lieka detaliau neatskleistos, kaip ir kiti apysakos kodai, kuriuos gali padiktuoti tekstas.

Mykoliuko personažas – patrauklus, psichologiškai pagrįstas ir pakankamai išplėtotas. Visiškai akivaizdu, kad ne tik valingu sprendimu, tačiau ir kitais bruožais jis labai artimas Vaižgantui. Šis darbštus žmogus, kaimo linksmintojas supranta savo pareigas ir jas vykdo iki pat pabaigos. Neabejotina, kad tai Vaižganto, tautinio atgimimo veikėjo, paveikslas, kuriam pagrįsti galima rasti daugybę paralelių tarp Mykoliuko ir paties autoriaus. Gerokai sudėtingesni kiti šios apysakos veikėjai, iš kurių išskirsime Rapolą Geišę. Pažvelgę, kaip sukonstruotas šis iš pažiūros gana atgrasus veikėjas, pamatysime, kad jis ne mažiau autobiografinis negu Mykolas. Rapolas Geišė – praeities reliktas, kuris pasikeitusiomis socialinėmis sąlygomis neteko savųjų funkcijų. Jis nieiško naujų sprendimų, bet prisitaiko pagal galimybes. Atsidūręs brolio namuose, nieko nedirba – atrodo, tiesiog laukia, kada pasitrauks iš šio pasaulio, pernelyg nekonfliktuodamas, tačiau vien savo buvimu kurdamas įtampą. Visgi būtina pažymėti, kad Rapolas Geišė, nepuldamas prie ūkio darbų, atlieka labai svarbią funkciją – auklėja savo brolio jauniausiąjį sūnų Adomą, atskleisdamas tiek visuomenės, tiek gamtos veikimo dėsnius. Tai mokytojo ir mokinio ryšys, kuris svarbus sujungiant kartas ir perteikiant patirtis. Čia akivaizdžios paralelės su Vaižgantu ir jo vieta Katalikų Bažnyčioje: buvęs aktyvus ir savas spaudos draudimo laikotarpiu, panaikinus draudimą jis turėjo keisti savo veiklą (būtina pabrėžti sąsają tarp Geišės ir Vaižganto: asmuo veikia kintančiomis socialinėmis sąlygomis). Atsikūrus Lietuvos valstybei, Vaižgantas taip pat sulaukė priekaištų, kad nedalyvauja krikščionių demokratų partijos veikloje (veikimo stoka savo aplinkoje). Tačiau Vaižgantas pats prisiima atsakomybę, kuriuose baruose jis gali geriausiai atsiskleisti: jis renkasi jaunimo, o gal apskritai žmogaus auklėjimą (Adomo vardas leidžia daryti platesnes prielaidas – hebrajiškai Adomas reiškia žmogus). Galima nedrąsiai kelti prielaidą, kad šis veikėjas padeda Vaižgantui išsakyti kartėlį ir nusivylimą. Mykolo Šiukštos ir Rapolo Geišės veikėjuose galėtume išvelgti naujus apysakos kodus, kurių perskaitymas padėtų geriau suprasti tiek patį kūrinį, tiek ir Vaižganto asmenį. Juk Mykoliukas ir Geišė – tai du Vaižganto autoportretai.

Apibendrinant Gitanos Vanagaitės monografijos *Vaižganto asmuo ir kūryba: Krikščionybės ir modernybės sąveika* apžvalgą, reikia pasakyti, jog tai nėra pirma ir tikriausiai nepaskutinė Vaižgantui skirta monografija. Mūsų užduotis yra skaityti ir bandyti perprasti Vaižganto asmenybę, jo reikšmę mūsų kultūrai ir savimonei. Su šia nelengva užduotimi susidurs ne viena humanitarų karta. Ši monografija, be abejo, davė impulsą ir leido pasistūmėti link platesnio Vaižganto supratimo. Iš monografijos puslapių į mus žvelgia valingas, pasišventęs asmuo, savarankiškai darantis sprendimus ir žinantis savo orientyrus. Tai tautinis veikėjas, krikščionis, suradęs Bažnyčios universalizme galimybę sujungti tautos ir krikščionybės idėjų raišką. 117-a psalmė būtent tą ir atliepia – *garbinkit Viešpatį, visos tautos*. Ši psalmė tarsi įgarsina visą Vaižganto veiklą, kurioje užsimezgė Viešpaties pašlovinimo ir savosios tautos sąsaja. Tai grįžimas prie pamatinių vertybių, kurios leidžia žmogui iš naujo pažvelgti į nueitą kelią ir surasti egzistencijos prasmę. Šiandien tai kaip niekad aktualu.

Vytas Jankauskas
Vytauto Didžiojo universitetas